

Szó, fogalom és jelentés

Marosán Lajos

§1. Számos közkézen forgó szemantika illetve nyelvfilozófiai tankönyv egyik kedvelt témája a különféle jelentéselméletek taglalása. Az egyik ilyen elmélet szerint, amely a logikai típusú elméletek közé tartozik, a szó jelentése nem más mint a fogalom; ugyanez az elmélet a mondat jelentését a propozícióban látja. A *fogalom=jelentés*-elméletnek van néhány nyilvánvalóan előnyös vonása. Az egyik az, hogy filozófiai és szemantikai szempontból megnyugtató, hogy a szavaknak — jelölőknek — van valamilyen jelöltje, ami nem maga a szó esetleges referense, hanem egy olyan jelölt, ami maga is valamilyen nem testi entitás, hiszen nyilvánvaló, hogy a beszéd szavakból, azaz, nyelvi kifejezésekből, tehát szellemi entitásokból áll össze, és a kommunikáció nem Swift tudósainak módján történik, akik valóságos referenseket, azaz, tárgyakat cipeltek magukkal a tudományos diskurzusok félreértésmentes lebonyolítása érdekében. Az általános elképzelés az tehát, hogy a nyelv csak jelölő, de önmaga azonban nem jelölt, azaz, nem a nyelv teremt meg saját magában saját maga jelöltjét. Ha ez így van, akkor viszont kell jelöltet találni, és a fogalom kiváló jelölt. Ugyanis nyilvánvalóan senki sem akarná azt mondani, hogy az *asztal* szó elhangzásakor — ha szabad képzavarral élnem — egy igazi hús-vér asztal kerül be a beszédünkbe, hanem inkább helyette valami, ami ugyanolyan szellemi, elvont mint maga a szó. Erre pedig a fogalom az alkalmas entitás; az, hogy például az *asztal* fogalma és maga a fizikai valójában megjelenő asztal között mi a kapcsolat, azaz, tehát, hogy végső soron, mi a jelölő — a szó — és a szó jelöltje — az asztal — viszonya, a fogalom és a tárgy viszonyára egyszerűsödik, amennyiben előhívhatjuk a fogalomalkotásról szóló filozófiai téziseket (ld. alább). A tudományos munkamegosztás viszont kiválóan biztosítja, hogy ne kelljen senkinek se szembe nézni a problémával: a szemantika vagy a nyelvfilozófia megállapítja, hogy a szavak fogalmakra referálnak, a filozófus elelmélkedik a fogalomalkotás részletein, de egyetlen tudomány

szférájába sem tartozik, hogy megvizsgálja e három terminus viszonyát. Egy másik előnyös vonása ennek az elképzelésnek, hogy viszonylag konfliktusmentes magyarázatot kapunk arra, hogy a különféle nyelvek miért fordíthatók egymásra — az embereknek azonosak a kognitív képességeik az egész világon, tehát alapvetően azonos metafizikai szerkezetű világban élnek, és ennek megfelelően azonos fogalmakkal ragadják meg a világot. Továbbá, a kognitív képességek — többek között — gondolatok megalkotására adnak lehetőséget; a *fogalom=jelentés*-elmélet a jelentéseknek nemcsak az egyes nyelvektől, hanem a gondolatoktól, illetőleg a gondolkodástól való függetlenségét is biztosítja. Ebben a néhány bekezdésben — az esetleges várakozások ellenére — nem egy új jelentéselméletet akarok kifejteni, sem nem a gondolkodási mechanizmusok egy új aspektusára szeretném felhívni a figyelmet, hanem ennél kevésbé ambiciózus célként azt tűztem magam elé, hogy megvizsgáljam, mennyi alapja van a *fogalom=jelentés*-elméletnek, azaz, mennyire jogosult azonosítani a szó jelentését a fogalommal. Amellett, hogy azok a szerzők, akik ragaszkodnak ehhez az állásponthoz nem tartják fontosnak a szó definiálását, a fogalom teljes körű vagy akár részleges meghatározásától is eltekintenek — egy olyan meghatározástól, amely figyelembe venné a különféle szófajokat és a velük asszociálható jelentéseket. Az itt következő fejtegetés a fogalomból indul ki, és arra a megállapításra jut, hogy a fogalom tulajdonképpen nem más, mint jelentés, tehát nem a szó jelentése a fogalom, hanem a fogalom maga a jelentés, azaz, elnagyoltan fogalmazva egy szó fogalma és jelentése ugyanazt a tartalmat nevezi meg. A jelentés és a szó kifejezéseket mindvégig intuitív, vagy tudományosabban fogalmazva, preteoretikus értelemben kívánom használni. A következő kérdéseket szeretném megvizsgálni. Vajon kapcsolódik-e minden szóhoz fogalom? Első ránézésre kétségesnek látszik egy ilyen feltevés. Nehéz volna ugyanis elképzelni, hogy, például, kötőszavak, pre-, illetőleg posztpozíciók, determinatívumok, segédigék és számos egyéb grammatikai elem „mögött” fogalmak vannak. Ha valaki nagyon ragaszkodnék ehhez az elképzeléshez, bizonyosan nehéznek találná ezeknek a fogalmaknak a taglalását. Sokkal kézenfekvőbbnek látszik az ún. szabad szóosztályokhoz tartozó szavakkal fogalmat társítani. Például, egészen biztos vagyok abban, hogy a *szabadság* vagy az *egészség* szavak mögé könnyű egy-egy fogalmat elképzelni — bármik is legyenek azok —, többek között azért, mert jól taglalhatók, és mert főnevek. Ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy az *asztal* vagy a *patkány* — amelyek szintén jól taglalhatónak tűnnek, és ráadásul főnevek is — olyan szavak, amelyek megérdemlik, hogy fogalmuk is legyen. Vagy mi legyen a melléknevekkel, az igékkel és a határozószavakkal? Ha úgy hozza a sors a *patkány fogalma* kifejezés még érthetőnek és értelmes kifejezésnek tűnik, de a *nagy fogalma*, vagy a *gyorsan*

fogalma, vagy az *ásít fogalma* teljesen értelmetlen, nem is beszélve az *és fogalmáról* vagy az *alatt fogalmáról*. Nyelvi kérdésről van-e tehát itt csupán szó, amely megfelelő nyelvismerettel megoldható, és egy kis ügyességgel azt mondhatjuk, hogy a *nagyság/gyorsaság/ásítás fogalma* vagy ennél bonyolultabb a helyzet? Továbbá, a nyelv része-e a fogalom, vagy csak nyelvi formában ölt testet, vannak-e típusai a fogalomnak, és egyáltalán milyen tulajdonsággal/okkal bír, hol található. Ezekre a kérdésekre nyilvánvalóan csak akkor tudunk válaszolni, ha tisztázzuk mi is a fogalom, pontosabban, ha megvizsgáljuk, mit tartanak filozófusok fogalomnak.

§2. Először szeretném áttekinteni Margolis & Laurence (2006) írása alapján, hogy mi is a fogalom, milyen szerepet szánnak neki egyes filozófusok a gondolkodásban, és melyik fogalommeghatározás látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy egy jelentéseméletben szerepet játszassék. Ennek a bekezdésnek az a célja, hogy általános tájékoztatást nyújtson a kérdésről.

A fogalom ontológiájáról, azaz, létének lényegéről, szóló különféle elméleteket három csoportba osztják a szerzők. Az első elméletcsoport a fogalmat mentális reprezentációként határozza meg, azaz, valamilyen közelebből nem definiált pszichológiai objektumként. Ezt az álláspontot a reprezentációs elmefilozófiai elmélet képviselői hirdetik (Representational Theory of Mind, RTM), akik szerint a gondolkodás elméleti reprezentációk segítségével történik. Így, például, a hitek, vágyak és egyéb proposicionális attitűdök (propositional attitude) mentális szimbólumokként vesznek részt gondolkodásunkban. Egyes vélemények szerint ezeknek a reprezentációknak szerkezetük van, azaz összetevőkből állnak és nyelvyszerű struktúrát alkotnak, valamint szemantikai kompozicionalitás jellemzi őket. Ennek a felfogásnak a legismertebb válfaja a többek között J. Fodor által képviselt mentális nyelvről szóló hipotézis (Language of Thought Hypothesis, LOTH). A RTM fontos eleme a kognitív tudomány, és sokak szerint a reprezentációkkal magyarázható a gondolkodás produktivitása. Bár hogy pontosan mi is az, amit mentális reprezentációként azonosítanak, nem derül ki az elmélet képviselőinek írásaiból, tehát maga az alapfogalom is magyarázatra szorul. Történeti perspektívából tekintve, a RTM a 17. századi brit empirista filozófusokig követhető. A mentális reprezentációk megfeleltethetők Locke és Hume *ideáinak*, amelyeket ők mentális képekként képzeltek el. A modern RTM nem képekben (mental images) gondolkodik.

A fogalomról alkotott ontológiai elképzelések egy másik csoportja „a fogalom mint képesség” cím alá foglalható. Egyik legjelentősebb képviselője Millikan (2000). A képességelméletet a mentális reprezentációval kapcsolatos szkepticizmus egyik megnyilvánulásaként foghatjuk fel, és amelyet

röviden úgy jellemezhetünk, hogy egy entitás fogalma, amely sem nem mentális kép, sem nem mentális szó, lehetővé teszi számunkra, képessé tesz minket arra, hogy egy bizonyos entitást megkülönböztessük másoktól, újra felismerjük és különféle következtetéseket alkossunk vele kapcsolatban. Ennek az elméletnek fő hibájaként azt szokták felróni, hogy nem tudja megmagyarázni a gondolkodás produktivitását, valamint nincs sok mondanivalója a mentális folyamatokról.

A harmadik csoportja a fogalomontológia elméleteknek az, amelyik a fogalmat, mint „fregei értelmet” értelmezi. Mint látni fogjuk a tárgyalás folyamán, ez az elképzelés hasznosnak fog bizonyulni fejtegetéseink számára. E szerint, tehát, a fogalom absztrakt objektum, vagyis sem nem az elménkben lakozó mentális objektum, sem nem reprezentáció, de nem is mentális állapot, leginkább a platóni ideákhoz, valamint a referensekhez hasonlatos az elmétől való függetlenség szempontjából. Frege szerint a fogalom a proposíció, vagy ahogyan ő nevezte, a gondolat, alkotórésze, amely összekapcsolja a gondolkodást a nyelvvel és a referensekkel/referenciával. Frege elképzelése szerint a szavak értelme, jelentése (*Sinn*, *sense*) a fogalom. Itt Margolis & Laurence a szokásos fregei példákkal hozakodik elő: ugyanarra a személyre/objektumra többféle nyelvi kifejezéssel is utalhatunk. Például, a Mark Twain és a Samuel Longhorne Clemens nevek ugyanarra a személyre utalnak, vagy — hogy magyar példánk is legyen — az ‘a nemzet napszámosa’ főnévi kifejezésnek (és egyben határozott leírásnak), és a (szerénységével hivatkozó) tulajdonnévnek, Vas Gerebennek, valamint a Radákovics József összetételnek ugyanaz a referenciája. A példák tetszés szerint szaporíthatók. Ugyanakkor ezek a példák — miközben jól megvilágítják a fregei elképzelést — azért félrevezetőek, mert többnyire tulajdonnevekkel operálnak, és egyáltalán nem világos, hogy a tulajdonnévvel megjelölt entitáshoz tartozik-e a fogalom, különösen akkor, amikor Frege a fogalom kifejezést csak a (logikai értelemben vett) predikátumokkal kapcsolatban használta.

A fogalmak természetét tárgyaló enciklopédiai cikkünk második fejezetében Margolis & Laurence a fogalmak struktúráját tárgyalja. Az általuk klasszikusnak nevezett elmélet szerint, amely e dolgozat számára fontos elemeket tartalmaz, minden lexikális fogalomnak (lexical concept) — bármi is legyen az — van szerkezete, amely definícióval határozható meg, és amely a fogalom terjedelmébe tartozáshoz szükséges és elégséges feltételeket tartalmazza. Mivel egy-egy fogalom definíciója maga is fogalmakból épül fel, ezért a fogalom kompozicionális szerkezetű. Például, az *aggregény* fogalma — ha szabad újfent egy klasszikus példával előhozakodni — a *férfi* és a *nőtlen* fogalmak segítségével határozható meg, úgy hogy e két fogalom által jelölt tulajdonságok megléte szükséges, együttes megjelenésük,

pedig, elégséges ahhoz, hogy egy bizonyos entitás az *aggregény* fogalmába tartozhassék. A klasszikus elmélet nincs ellentétben azzal a megfigyeléssel, hogy egy fogalom definíciója változik — bővül vagy szűkül — ismereteink változását követve. A fogalomalkotás tulajdonképpen kategorizáció, amely olyan pszichológiai folyamat, amely során megvizsgáljuk, hogy a kérdéses entitás tulajdonságai megfelelnek-e a definíció egyes elemeinek, azaz a referens definíciójához hasonlóan a referens tulajdonságainak vizsgálata dönti el, megfelelnek-e a fogalom meghatározásában foglaltaknak. Minden filozófiai iskola hagyományosan megbecsült módszere fogalomlemezés, ami alapvetően a fogalom fentebb ismertetett klasszikus elméletén alapul, amely a priori vizsgálja és taglalja a fogalmakat tartalmi szempontból, ezt pedig az teszi lehetővé, hogy az egyes fogalmak összetevőkre, azaz további fogalmakra, bonthatók és ezek explikálhatók.

Az elmúlt évtizedekben elhangzott jogos bírálatok azt róják fel a klasszikus fogalomelméletnek, hogy az egy fogalom alá tartozó entítások nem szükségszerűen tartalmazzák az összes definícióban felsorolható kritériumot, ezért sokan inkább úgy gondolják, hogy vannak prototipikus és kevésbé prototipikus entítások, amelyek azonban ugyanazon fogalom alá rendelhetők. Ezeket a megfigyeléseket a klasszikus elmélet nem képes megmagyarázni. A klasszikus fogalomelmélet hiányosságait a prototípuselmélet kívánta orvosolni. A prototípuselmélet képviselői szerint a lexikai fogalomnak nem definíciós, hanem probabilsztikus szerkezete van, amennyiben elegendő, ha egy entitás a szükséges mennyiségű tulajdonságnak megfelel (az ún. tipikalitási feltételeknek), de nem a klasszikus értelemben vett összesnek. A fogalomalkotás kifejezés helyett szívesebben alkalmazzák a kategorizálás terminust. A kategorizáció sokkal inkább két fogalom hasonlóságán alapul, mintsem absztrakt definíciókon. Például, annak a magyarázata, hogy a felmérések szerint az *alma* prototipikusabb gyümölcs, mint a *szilva* arra utal, hogy az almának több közös jellemvonása van a *gyümölcs* fogalommal, mint a szilvának. Ez a példa másfelől arra is jó, hogy megtudjuk: az *alma*, *szilva* szavakhoz tartozik fogalom; mint a bevezetőben utaltam rá, nem világos a fogalomról szóló fejtegetésekben, hogy vajon minden szóhoz valamilyen módon tartozik egy fogalom, vagy csak a szavak egy kitüntetett csoportjához (ld. alább).

A prototípuselmélet sok mindent megmagyaráz, például, azt is, hogy miért nehéz számos kategória esetében definíciót alkotni, de főleg az azonnali kategorizációs ítéleteket helyezi figyelme középpontjába. Ha azonban alaposabb megfontolásra kerül sor, már más eredményeket mutatnak a kísérletek. Margolis & Laurence érdekes (és legalább ennyire valószínűtlen) példája arról szól, hogy a mosómedvévé átoperált kutyát kutyának és nem mosómedvének kategorizálják a megkérdezettek alaposabb mérle-

gelés után. Megoldhatatlan problémát okoznak azonban a kompozicionalitással kapcsolatos megfigyelések. Összetett fogalmak esetén olyan tulajdonság is felmerül(het), ami az összetevő fogalmakban nincs benne. Például, a *pet fish* ('díszhal') kifejezés által jelölt fogalommal vagy kategóriával kapcsolatban felmerült, hogy a referensek élénk színűek, jóllehet sem a *pet* sem a *fish* fogalmának prototipikus szerkezetébe nem tartozik szín. A fogalommal kapcsolatos problémák lehetséges megoldása, hogy a prototipikalitás csak részét képezi a fogalmi szerkezetnek, amely így más típusú elemeket is tartalmazhat (ld. alább).

Margolis & Laurence *theory theory*-nak nevezi azt a holisztikus fogalomelméletet, amely azt tartja, hogy fogalmaink egymással viszonyban vannak hasonlóan egy tudományos elmélet terminusaihoz, valamint a (hétköznapi) fogalomalkotás vagy kategorizáció a tudományos elméletalkotáshoz hasonló folyamat. Mivel ez az elmélet holista, ezért egy fogalom tartalmát nem az összetevői, hanem az elméletben játszott szerepe, azaz a többi fogalomhoz való viszonya határozza meg.

A fogalmi atomizmusként ismert elképzelés azt a nézetet kívánja megnevezni, ami szerint a fogalmaknak nincs szemantikai szerkezete, azaz, nincs definíciójuk, mint ahogyan az eddig vázolt elméletek ilyen vagy olyan módon állították. Ez a nézet azon alapul, hogy megfigyelések szerint egyes emberek más és más leíró tartalmat, azaz, definíciót, társítanak ugyanazzal a fogalommal. Úgy tűnik tehát, hogy a nagyfokú pszichológiai változatosság összeegyeztethető a világ-elve oksági viszonyal, azaz nagyfokú különbségek vannak a referenciameghatározásban anélkül, hogy ez konfliktusokhoz vezetne. A fogalmi atomizmus a modern filozófiában az anti-deskriptivista néven elhíresült hagyományba illeszkedik (Kripke, Putnam), ami például tagadja, hogy egy személyhez annak tulajdonságai alapján kötjük a nevét. Kripke szerint egy személy és neve között szükség-szerű kapcsolat van, míg tulajdonságai (azaz, a személy különféle ismertetőjegye és azok leírása) csak esetlegesek. Hasonló álláspontot fogalmazott meg Putnam a természetes fajtákkal kapcsolatban.

Margolis & Laurence azzal a megállapítással zárja ezt az alpontot, hogy a fenti elméletek egyszerre lehetnek igazak, mivel a fogalmak különfélék és ezért nem feltétlenül vonatkozik mindre ugyanaz. Ezt az álláspontot nevezik a szerzők a fogalom szerkezetével kapcsolatos pluralizmusnak. A cikk további részében olyan témákat tárgyalnak, amik érdekelnek e dolgozat szempontjából: a fogalmakkal kapcsolatos empirizmus és nativizmus, fogalmi elemzés. *A fogalom és a természetes nyelv viszonya* című alfejezet sajnálatosan nem azt az aspektusát fessegeti a kérdésnek, ami érdekes lehetne számunkra, mivel általánosságban azt taglalja, hogyan függ

össze a nyelv a gondolkodással és nem azt, hogy az egyes fogalmak hogyan nyernek nyelvi kifejezést, vagy fordítva: van-e a szavak „mögött” fogalom.

§3. A következőkben rátérnék a klasszikus fogalom taglalására, ahogyan az egyes szerzőknél megjelenik. A szerzők kiválasztása nemcsak tűnhet impresszionisztikusnak, hanem az is — minden filozófus ejt néhány szót a fogalomról, a fogalomalkotás és fogalomelemzés fontosságáról, de csak kevesen veszik a fáradságot, hogy részletesebben is szóljanak ezekről a kérdésekről, és ha szólnak, akkor is nehéz az álláspontok összehangolása.

Először Strawson (1974 : 14skk.) álláspontját taglalom. Mint látni fogjuk, Strawson fogalomfelfogása Margolis & Laurence ismertetése alapján leginkább az általuk klasszikusnak nevezett elmélettel hozható összefüggésbe. Strawson szerint a világról való gondolkodás általános fogalmakat követel meg, és a világról való tapasztalatunk teszi lehetővé a világról szóló ítéleteinket: a tapasztalat testesíti meg a fogalmakat, és a különféle szituációk pedig a fogalmak eseteit alkotják. Strawson a fogalmaknak több fajtáját különbözteti meg. Az általános fogalmakat számos egyedi eset illetőleg körülmény testesíti meg: (1) egyedi entitások (partikulárek) viszonylag állandó tulajdonságai és sajátosságai, (2) különféle fajták (species), amelyek alá partikulárek, azaz egyedi példányok tartoznak, (3) események, amelyek partikulárekkel megtörténnek és (4) partikulárek különféle állapotai. Ebből a felsorolásból látszik, hogy a fogalom a nyelvi megfogalmazástól független életet él, hiszen olyan tapasztalatok számára is van fogalom, amik nem fejezhetők ki főnévvel (ld. alább). Ugyanakkor, Strawson azt állítja, hogy a fogalmak alapvetően nyelvi kreációk, amelyek — szemben a téridőbeli entitásokkal — a létezésüket a szavaknak köszönhetik, és tulajdonképpen a szavak jelentései — „senses of expressions” (1974 : 39). Az a kifejezés — „a fogalmak a szavak jelentései” — vajon azt jelenti, hogy Strawson is híve a szóban forgó jelentéselméletnek, azaz annak, hogy a fogalmak és a jelentések tulajdonképpen ugyanazok az entitások, tehát, nincs értelme megkülönböztetni a kettőt, és azonos a szavakhoz való viszonyuk. Minden egyes fogalom — akár általános (general), akár egyedi (particular) — tulajdonképpen egy csoportosítási és megkülönböztetési elv, amelyet az alá tartozó entitások testesítenek meg. Strawson álláspontja ebben a tekintetben is támaszkodik a klasszikus hagyományra. Hegel (1979: II/Harmadik könyv) álláspontja szerint ugyanis a fogalom megadásához a nem (genus) fogalmon kívül, amely már maga sem tulajdonképpen tisztán elvont általánosság, kifejezetten a specifikus meghatározottságra is szükség van, azaz a megkülönböztetés lényeges mozzanata a fogalomnak. Eszerint, tehát, az

egymással egy fogalomtartományba tartozó fogalmak kölcsönösen kizárják egymást. Így a *nagymacska* tartományába tartozó állatok, például, vagy a *tigris*, vagy az *oroszlán* stb. fogalma alá tartoznak. Egy fogalomtartomány egy olyan logikai tér — folytatja Strawson —, amelyet a tartományba tartozó egyes fogalmak alkotnak; ez a meghatározás egyaránt igaz az általános és az egyedi fogalmakra. A fogalmak fogalomtartományokban való felfogása, valamint a fogalmak viszonyának e felfogása emlékeztet a szemantikából ismert, a 30-as években Trier által javasolt mezőelméletre, ahol egy jelentésterületet az odatartozó szavak jelentései teljesen kimerítenek. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert számos szerzőnél feltűnik a fogalom taglalása során a jelentéssel való párhuzamosság, és ezért felmerül a kérdés szükség van-e a kettő megkülönböztetésére. Bár Hegel Strawsonnál jóval absztraktabban fogalmaz (és helyenként metaforikusan is, amikor, például, azt mondja, hogy a fogalom olyan csomó, amit az ember köt a természet hálójába), mégsem érezzük úgy, hogy álláspontjaik összeegyeztethetetlenek, ugyanis Hegel azt állítja, hogy a fogalom a lét és a lényeg szubsztrátuma és igazsága, továbbá, hogy a lényeg a létből, a fogalom pedig a lényegből, tehát a létből is, lett, más szavakkal, tehát, a lét és a lényeg a fogalom levésének a mozzanatai. Hegel szerint is a szemlélet vagy a lét feltétele a fogalomnak.

§4. Gellner (2005:140) fogalomfelfogását a brit nyelvfilozófiai hagyományból ismert *jelentés=használat*-elmélet jellemzi. Egyes brit filozófusok szerint (például Dummett, Austin, Grice) egy szó jelentése tulajdonképpen nem más, mint a szó használati szabályainak ismerete. Azaz, tulajdonképpen elég ha a szó használatának szabályaival vagyunk tisztában, máris meg tudjuk mondani mi a jelentés.

// We know how to *use* the concept, but not how to account for it: but if concepts are the *use* we make of words, do we not become also capable of accounting for them, as soon as we realise that indeed a concept is what it *does*?

Azaz, ha nem is tudjuk mi a fogalom, még tudhatjuk megfelelően használni, és tulajdonképpen a használatánál többet nem is kell tudni a fogalomról. (Ezek szerint, tehát, e sorok megírása felesleges fáradozás.) Fontos mozzanata Gellner álláspontjának, hogy a szó és a fogalom szoros kapcsolatot alkotnak; míg tehát másoknál a szó használata a jelentés, addig Gellnernél a fogalom használata a szó, azaz, szavak mondatkontextusba helyezése (legalábbis más értelmezését nem látom a kijelentésnek),

akkor viszont mi a jelentés? Gellnernél is felmerül az itt tárgyalt probléma, nevezetesen az, hogy mi is a kapcsolat a szavak és a fogalmak között. Az a véleménye, hogy a szókincsnek csak egy része „mögött” van fogalom (nyilván, ezekre igaz a fenti kijelentés), a fogalom nélküli szavaknak csak jelentésük van: ismét a fogalom és a jelentés valamilyen azonossága figyelhető meg. Szerinte két egymással össze nem békíthető álláspontot lehet megfogalmazni. Az egyik szerint vannak olyan fogalmak, amelyek azonosak a szavak jelentésével, míg a másik úgy fogalmaz, hogy a fogalmak tudatos tevékenység eredményei, és ezért csak kevés szóhoz társíthatunk fogalmat. Nyilvánvaló, hogy Gellner álláspontja abból az intuícióból fakad, hogy fogalmakról általában tudományos diskurzusban szoktunk beszélni, illetve a fogalomalkotás filozófiai problémája általában az elvont problémamegoldó gondolkodásban felmerülő eszközöket (szavakat?, fogalmakat? vagy szavakat abban a reményben, hogy egyben a fogalmakat is) vizsgálja. Másképpen fogalmazva, vélhetően Gellner is ellenérzését fejezi ki az iránt, hogy a hétköznapi, nyilvánvaló jelentésű szavakat fogalmakkal társítsuk, ami a tudományos diskurzusban használt szavak sajátossága, és ami gondos elemzése eredménye. Tehát, nem tűnik furcsának taglalni a *szabadság*, a *kizsákmányolás* vagy a *részecskegyorsulás* fogalmát, míg mondjuk a *mosdó* vagy az *alsónadrág* fogalmáról beszélni nevetséges, vagy legalábbis módfelett furcsa. Gellner véleménye az, hogy a szavak és fogalmak kapcsolata nem automatikus, azaz, egy szóhoz nem szükségképpen rendelődik fogalom. Megfordítva azonban más a helyzet: kitalálhatunk fogalmakat és alkothatunk számukra szavakat. Azt látjuk tehát, hogy Gellner a fogalom kapcsán három tényezőt említ: fogalmakat, szavakat és jelentéseket. Bárminnyire is rokonszenvesnek találom azt az állítását, hogy a szókincsnek csak egy részéhez szeretne fogalmakat kapcsolni, sajnos csak nagy vonalakban vázolja az álláspontját, részletes elemzést nem ad arról, hogy mindez, hogyan függ össze a jelentéssel. Tehát, a következőképpen lehet Gellner álláspontját összefoglalni: minden szónak van jelentése, de csak kevéshez tudunk fogalmat kapcsolni. Vojsvillo (1978, ld. ¶6) szövege szerint Scserba, akit elsősorban fonológiai munkássága tette ismertté, hasonló álláspontot tesz magáévá a szó, fogalom és használat tekintetében. Scserba véleménye szerint a szó által kifejezett, azaz a szó értelmét alkotó, fogalom az adott szó használatának lexikai szabálya. Ebben az állításban — akárhogy is hangzott eredetiben — nyelvészeti szempontból fogalmazódik meg a „szó jelentése=fogalom” álláspont. Mint már említettem, Gellner szóba hozta, de nem dolgozta ki, hogy a fogalomnak nemcsak a szóhoz, hanem a jelentéshez is lehet viszonya. Ajdukiewicz (1958 : 18) álláspontja is tekintetbe veszi a szót, a jelentést és a fogalmat: a név (= a logikai hagyományban a nagy szófajok szavaira így utalnak) jelentését fogalomnak nevezzük, a jelentés

pedig a szó adott nyelvben kialakult értelmezése; a név értelmi tartalma. Ez a rövid nyilatkozat ugyan végső soron azt állítja, hogy a szó jelentése a fogalom, ugyanakkor igyekszik taglalni a jelentés jelentését is. Vojsvillo idézi (1978 : 270sk.) Kotarbińskit is, aki szerint a névnek megfelelő fogalom tartalma ugyanaz mint a név jelentése. 'X rendelkezik z fogalmával' azt jelenti, hogy X érti a z terminust. Továbbá, egy szót az ért meg, aki tudatában van annak, milyen ismérveket tulajdonítanak az adott szóval jelölt objektumnak. A szokásos szóhasználat szerint egy *terminus* tulajdonképpen szó, ami nyelviileg kifejezi a fogalmat, tehát végülis egy bizonyos objektum ismérvei közvetlenül a szóhoz kapcsolódnak — ha helyesen értem (Vojsvillon keresztül) Kotarbińskit. Wartofsky (1977 : 17sk.) is szentel néhány szót a fogalomnak tudományfilozófiai munkájában. Szerinte, a nyelv a fogalmi megjelenítés eszköze, és például, a *szék* fogalma az amit a széken, mint szón értünk; a jelentés, pedig, nem más, mint amit a kifejezésen értünk. Ebben a rövid kijelentésben is felbukkannak a fogalommal kapcsolatos fő kifejezések, tehát, a szó és a jelentés. E bekezdés rövid megnyilatkozásaiból is látszik, hogy mennyire zavaros a szó, fogalom és jelentés viszonya, továbbá, a nyelvi megértés illetőleg a használat problémája, ami véleményem szerint egy más típusú elemzés, szintén belekeveredik ebbe a kérdéskörbe.

§5. Hartmann (1972 : 549sk.) különböző írásaiban változó részletességgel beszél a fogalomról. Nyilvánvaló, hogy számára is a fogalom nem más, mint a Margolis & Laurence által említett klasszikus fogalom, azaz, a gondolkodás eszköze, egy gondolkodásforma, amely struktúrával rendelkezik, tehát, taglalható. Hartmann szerint minden gondolkodásnak az a törekvése, hogy nyelviileg rögzített fogalmakat teremtsen azzal a céllal, hogy az adott sokféleség áradatán úrrá legyen általuk és mindig túllépjen rajta; de ha valami újszerűt fog fel a gondolkodás, a beszédet néhány lépéssel alighanem mindig megelőzi (Hartmann 1972 : 311sk.). Tehát, fogalmaink rendezik számunkra a világ sokféleségét — ebben a tekintetben álláspontja alapján véve megegyezik, például, Kantéval és Hegeléval, és más a klasszikus fogalomelméletnek elkötelezett szerzőivel — oly módon, hogy előbb van a gondolat, amely jelen esetben a fogalomban ölt testet és aztán a szó. Hartmann a többi szerzőtől eltérően, azonban, megkülönböztet élő és holt fogalmakat; e két fogalomfajta taglalása rávilágít Hartmann fogalomfelfogására. Egy holt fogalom tulajdonképpen nem más, mint egy olyan nyelvi kifejezés, amelyhez nominális definíció tartozik. A fogalomholizmusra emlékeztető módon, Hartmann-nak az a véleménye, hogy a holt fogalmak újraélesztése csak egy tudományos teória, egy átfogó szemlélet keretén belül lehetséges, azaz vissza kell térni történeti forrásához, oda ahol a fogalom keletkezett. Hartmann jó filozófushoz méltó módon

példát nem ad, de valószínűleg olyan terminusokra gondolhatott, mint a *flogiszton*, *aithér* vagy az *életerő*. (Egyébként van jelentésük a holt-fogalom szavaknak?) Fontos eleme a kijelentésének, hogy a fogalomhoz definíció tartozik. Az élő fogalom, viszont, új jegyekkel bővíthető, ami összefügg a látásmód változásával — ezek a megjegyzések elsősorban a „fogalom, mint tudományos terminus” perspektívából értékelhetők. Ezek szerint, tehát, Hartmann másokhoz hasonlóan úgy látja, hogy a(z élő) fogalomnak definíciós és kompozicionális szerkezete van.

§6. Vojsvillo (1978) egy egész könyvet szentel a fogalommal kapcsolatos problémák vizsgálatának, amelynek azonban csak néhány megállapítása hasznos számunkra, valamint — amint már látható volt — esetenként forrásként is használható. Más szerzőkkel (pl. Hartmann) együtt ő is úgy véli, hogy a fogalom a gondolkodás fő formája, amely egyébként nem más, mint a fogalmakkal való operálás folyamata; a fogalom a tárgyak lényeges ismertetőjegyeit tükröző, meghatározott nyelvi formát öltő gondolat — olyan gondolat, amely valamely osztály tárgyait vagy jelenségeit többé-kevésbé lényeges (és ezért az adott tárgyra nézve közös és összességükben rájuk nézve specifikus, más tárgyak és jelenségek közül őket kiemelő) ismertetőjegyeik szerint általánosítja és emeli ki (1978 : 185). Mint látható, Vojsvillo is a klasszikus fogalomelmélet elkötelezettje, és nála is ugyanazok az elemek bukkanak fel, mint más szerzőknél: a fogalom az alá tartozó entitás lényeges ismertetőjegyeinek halmaza, tehát definíciós és kompozicionális szerkezete van. Valamely *dolog fogalma* kifejezés kétféleképpen érthető: (1) az a fogalom, amely egy bizonyos dologhoz kapcsolódik, vagy amely a szó értelmeként hozzátartozik a szóhoz; (2) annak tudása, hogy mik azok a tárgyak, amelyeket egy bizonyos szó jelöl (1978 : 165). Ebből a két pontból is látható, hogy mennyire magától adódik a szó és a vele kapcsolatba hozható fogalom azonosítása. A fogalom és a nyelv viszonyával kapcsolatban Vojsvillo megjegyzi, hogy egy fogalom különböző nyelvekben, de még egy nyelven belül is különböző kifejezési formákat ölthet, tehát a fogalom valami olyan általánosság, ami meghatározza a különböző nyelvek jelentését (1978 : 164). A különböző nyelvekben jelentkező szavak egymás fordításai, más fonetikai formájuk van, de alapjában véve ugyanazok a fogalmak fejeződnek ki bennük. Ezt a nyilatkozatot véleményem szerint értelmezhetjük úgy, hogy Vojsvillo álláspontja szerint is a szavak jelentése a fogalom, és felmerül — miként Platónnál, Hegelnél, valamint Fregénél is —, hogy a fogalom tulajdonképpen absztrakt entitás, azaz, egyedi elméktől független létező, hiszen másként hogyan lehetnének a fogalmak, ha a szavak nyilvánvalóan nem is, közösek két nyelv között. Vojsvillo sem túl nagylelkű az illusztrációkat illetően, ezért csak

feltételezhetjük, hogy a következő két eset egyikére gondolt. A filozófiai irodalomból közismert *szíves/vesés* szópár állhat példaként arra az esetre, amikor egy nyelvben ugyanaz a fogalom különböző nyelvi formát ölt; a különböző nyelvek esete, úgy vélem, egyértelmű. Mint nyelvfilozófiai és logikai szövegekből ismeretes, azok az állatok, amelyeknek szívük van, vesével is rendelkeznek, tehát, a két kifejezésnek — *szíves, vesés* — ugyanazok az élőlények lehetnek a referensei, még akkor is ha ezt a két szót különböző jelentésűnek is tartjuk. Bár ezt a szópárt és a hasonló példákat (egyenlőoldalú háromszög/egyenlő szögű háromszög; szükségszerűség/adott okból eredő következmény; kérődző/hasított patájú; gerinces/vörös vérű stb.) inkább az eltérő jelentésű, de azonos referenciájú szavak illusztrálására szokás felhozni, a fenti (2) pontban említettek miatt teljesen mégsem zárhatjuk ki, hogy jól illusztrálnák Vojsvillo álláspontját. A releváns fogalom ebben az esetben, pedig, a *szíves/vesés* állatok megkülönböztető sajátosságaiból tevődik/-ne össze. Vagy talán szinonim kifejezésekre gondol Vojsvillo, mint például a *kutya* és *eb*? Ezek szerint az volna a helyzet, hogy van egy fogalmunk, amelyet, például, a magyarban a *kutya* és az *eb* szavakkal fejezünk ki. Bárhogy is gondolja szerzőnk, számomra két fontos mozzanat látszik említésre méltónak. Az egyik az, hogy ezek szerint nincs egy az egy megfelelés a szókinccs és a fogalomkinccs között (hiszen az egy „kutya fogalom”-hoz két szó tartozik: *kutya, eb*), és ami ezzel összefügg, hogy a fogalomkészlet független az egyedi nyelvektől; a másik mozzanat pedig az, hogy Vojsvillo összefüggést lát a fogalmak és jelentések között. A nyelvektől független, azokon kívül álló fogalomkészlet összefüggést mutat azzal az elképzeléssel, miszerint a gondolkodás és a nyelv függetlenek egymástól. A szó/fogalom viszonyának taglalásakor Vojsvillo is felteszi a minket érdeklő kérdést, hogy vajon minden szó fogalom-e? Szerinte a jelentéssel bíró szavak esetében a válasz: igen, és minden olyan esetben is, amikor tudatosul, hogy az adott szó által képviselt tárgyakat milyen ismeretjegyek alapján választjuk ki, a szó fogalmat fejez ki (1978: 193). Ez az álláspont implicite azt is állítja, hogy vannak jelentéssel nem bíró szavak is, és jó lenne ezek közül néhányat megismerni. Ha megértően kívánjuk értelmezni az álláspontját, akkor nyilván szerzőnk az ún. nagy lexikai osztályokra, úgymint főnév, ige, melléknév gondolhatott, mint jelentéssel bíró kategóriákra, de akárhogy is van, Vojsvillo mindenképpen ellentmond annak a maga által is hangoztatott állításának, hogy egy fogalmat több szó is kifejezhet, egyrészt ugyanannak a nyelvnek a perspektívájából, másrészt meg a fogalom egyfajta nyelveken átívelő entitás. Ekkor az „igen” válasz csak korlátozottan igaz, mivel minden szóhoz tartozik ugyan valamilyen fogalom, de nem feltétlenül tartozik kizárólagosan egy szóhoz. Vojsvillo azt a kérdést is felteszi, hogy van-e fogalom az azt kifejező szó nélkül?

Szerinte nincs, de a fogalom kialakulásának kezdetén elképzelhető, hogy megvan a fogalom, de még nincs rá megfelelő szó; Hartmann hasonló álláspontot foglal el. Schaff (1967, ld. ¶7) viszont ragaszkodik ahhoz, hogy a gondolati folyamat mindig verbális: nem az a helyzet, hogy a gondolat-hoz később hozzákapcsolódik a nyelvi kifejezés annak értelmével együtt, tehát, a mondat nem kifejezése a gondolatnak, mivel nem lehet olyan helyzet, hogy előbb szavak nélkül létrejönne a gondolat és csak utána találjuk meg az azt kifejező szavakat (Schaff 1967 : 206). Ebben a kérdésben vélhetően mindenkinek igaza van: egy gondolat kifejezése verbális, de a megfogalmazása során keletkező esetleges próbálkozások azt az érzést kelthetik, hogy a gondolat független a nyelvtől, és azt valamilyen módon megelőzi, hiszen van olyan érzésünk, hogy kijelentéseink eltalálják illetőleg nem találják el gondolatainkat.

§7. Schaff (1967 : 198–211) részletesen tárgyalja azt a kérdést, vajon azonosíthatjuk-e a szó jelentését a fogalommal; végső soron igenlő választ ad a kérdésre, azonban először összefoglalja a sajátjával ellenkező nézeteket, amelyek úgy vélik, hogy a szójelentés nyelvtudományi, míg a fogalom a gondolkodási folyamatokhoz tartozó (logikai), tehát két össze nem mérhető kategória. Egyes megfontolandó vélemények szerint a kettő egyenlősítése (azaz, fogalom=szó) megfosztja a szót azoktól a specifikus sajátosságoktól, amik a nyelv elemévé teszik (e specifikus sajátosságok ismertetésére azonban, sajnálatos módon, nem kerül sor), ami természetesen nem jelenti azt, hogy nincs kölcsönhatás a jelentés és fogalom között, de mindkettő a maga kategóriájának törvényszerűségeinek van alávetve. Schaff szerint a fogalom és szó különbségét hangsúlyozó nézeteknek alapvetően két változata van. Az egyik változat megkülönböztet tudományos és közfoglalmakat; a tudományos fogalom gazdagabb a szavak hétköznapi jelentésénél. Továbbá, míg a (köz)szavak jelentése nem változik, a tudományos fogalmaké igen (vö. Hartmann hasonló álláspontjával). Itt vélhetően az ugyanazon fonológiai szóval jelölt tudományos fogalomról van szó, amely szónak van hétköznapi használata/jelentése is; vélhetően állatnevek, különféle vegyszerek stb.; sőt, a jelentés és a fogalom ismeretelméleti tartalma is eltérő: Schaff úgy véli, hogy a fogalom átfogóbb tartalmú. Nyilvánvaló, hogy ez a nézet nem számol a szemantika jelentésváltozásról szóló számos megfigyelésével, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem azt mondja, hogy a jelentés és a fogalom két különböző, inkompatibilis dimenziót képvisel, hanem csupán tartalmi kifogása van a kettő azonosítása ellen. Ugyanakkor nem volna összeférhetetlen ezzel a szemlélettel, ha végső soron tagadná a fogalom létét, és azt állítaná, hogy amit fogalomként szoktunk megnevezni, az is jelentés, csak egy tagoltabb, gazdagabb tudatos válfaja az

ugyanazon szóval kifejezett köznapi jelentésnek. A fogalmat a jelentéssel szembeállító szemlélet másik változata Schaff szerint éppen ellenkező véleményen van, mint az előbb ismertetett: a jelentés tágabb mint a fogalom, mivel emocionális, esztétikai stb. elemeket is tartalmaz. Gondoljunk csak, például, Leech (1974 : 10–28) felsorolására, mely a jelentés hat különféle, a fogalmi tartalomtól eltérő aspektusát, fajtáját (vagy rétegét) különbözteti meg. Ezek szerint a következő jelentésaspektusokkal kell számolnunk: fogalmi, konnotatív, stilisztikai, affektív, reflektív, kollokatív és végül tematikus jelentés. Mint látni fogjuk nem mindegyik jelenség releváns e tárgyalás számára, mivel e jelentésfajták némelyike a szónál nagyobb nyelvtani egységekre vonatkozik. Míg a fogalmi (vagy denotatív, kognitív) jelentés a referens olyan tulajdonságait adja meg, amelyek megkülönböztetik más entitásoktól (vö. a klasszikus fogalom fenti tárgyalását), addig a konnotatív jelentés olyan tulajdonságokat asszociál, amelyek nem szükségesek a referens egyértelmű azonosításához. Leech a *nő* szóval illusztrálja a jelenséget. A *nő* szó fogalmi jelentése legalább három olyan megkülönböztető jegyet tartalmaz, amelyek a szóval megjelölt entitást biztosan megkülönböztetik más entitásoktól: [+EMBER, –FÉRFI, +FELNŐTT]. Mint láttuk, a klasszikus fogalomról való elképzelések része a kompozicionalitás hangsúlyozása, azaz, az, hogy egy fogalom több összetevőre, jelentéselemre elemezhető. Az, hogy Leech (és sok más kutató) véleménye szerint a szó jelentése összetevőkre, további jelentéselemekre bontható arra utal, hogy fogalom és jelentés nem összeegyeztethetetlen egymással. A kognitív jelentéssel szemben a konnotatív jelentés olyan kontrasztív erővel rendelkező, szociálisan motivált attribútumokat ad a kognitív jelentéshez, mint például, *beszédese, konyhában tevékenykedő, hajlamos a sírásra* stb. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi sajátságok nem csak nőket jellemezhetnek, és ezért nem is alkalmasak azok egyértelmű azonosítására. Ugyanakkor a konnotatív jelentés, szemben a fogalmi jelentéssel, gyorsabban változik, éppen ingatag tartalma miatt. A stilisztikai jelentés a nyelv társadalmi aspektusait foglalja magában; olyan tényezők alkotják e jelentésaspektust, mint a nyelvhasználatra jellemző egyediség, dialektális jellegzetességek, a kommunikáció típusa stb.; itt már nemcsak szószintű elemek jönnek számításba. A beszélőnek a témához és a hallgatóhoz való viszonyában kifejezhető árnyalatokat nevezi meg az affektív jelentés, amelybe a szóválasztáson kívül a hangsúly és a mondatszerkesztés fontos szerepet kap. A reflektált jelentésen Leech azt a jelenséget érti, amikor egy többjelentésű szó jelentésárnyalatai egymásba játszanak. Például, a (népi demokratikus) honvédségnél használt *törzsfőnök* kifejezés elkerülhetetlenül mulatságos hatást vált ki az indián kontextusból jobban ismert szó okozta áthallás miatt. Bevetett szókapcsolatok befolyásolhatják a résztvevő szavak jelentését: ez a kollo-

katív jelentés. Tehát, ha mindezeket a tényezőket együttesen tekintjük, a nyelvi jelentés valóban gazdagabb tartalommal bír, mint a fogalom. Schaff explicit módon azt az álláspontot képviseli, hogy a szó jelentése a fogalom. Különböző irányból érvel az állítása mellett, de egy fontos szempontot mellőz: nem taglalja, hogy a különböző szófajok perspektívájából hogyan védhető az álláspontja. A taglalás során kiderül, hogy többnyire csak főnevek jelentése azonosítható a fogalommal (ld. Millikan 2000). Schaff egyik fő érve és egyik visszatérő kifejezése — amit lényegileg lehetetlen ellenőrizni —, hogy a fogalom és a jelentés átélése ugyanaz; ezzel tulajdonképpen egyet is lehet érteni, ha más értelmezés van a kifejezés mögött. (Schaff sűrűn él az alábbi fordulatokkal: „átélem az ítéletet, átélem a szavak jelentésének megértését”.) Ennél egy megfoghatóbb (bár további kifejtésre szoruló) megállapítása úgy hangzik, hogy fogalmon a valóságnak ugyanazt az általánosító visszatükrözését értjük, amit az emberi kommunikáció aspektusában a jelentésnek szoktunk nevezni. Ugyanakkor hangsúlyozza a jelentés és fogalom közötti különbség fontosságát, ami inkább a kutatás perspektívájából, semmint lényegi jellegzetességeiből fakad. Ezek szerint, tehát, a fogalom és jelentés tartalmi különbségei csak akkor jelentkeznek, amikor különböző megismerési folyamatokról beszélünk: a tudományos fogalom különbözik a(z ugyanazon fonológiai) szó köznapi jelentésétől, de nem különbözik a tudományos szakkifejezés jelentésétől, azaz, szembeállítja a tudományos absztrakció termékét a szavak köznapi jelentésével. Továbbá, ha a nyelvi-gondolati terméket a gondolkodási folyamat szempontjából ragadjuk meg fogalomról beszélünk, ha pedig a nyelviéből akkor jelentésről, azaz ugyanazt a folyamatot más-más oldalról ragadjuk meg. Tehát, van is különbség a fogalom és a jelentés között, meg nincs is!

§8. Mint látható volt a fenti bekezdésekben, Strawson, Vojsvillo, Hartmann és a többiek empirista álláspontot képviselnek a fogalmak tekintetében, mivel álláspontjuk szerint benyomásokból jönnek létre a fogalmak. J. S. Millnek is, például, az a véleménye, hogy a fogalmak az agyban nem önmaguktól fejlődnek, hanem kívülről kerülnek bele; mindig összehasonlítási és absztrahálási folyamatok révén keletkeznek, és a legfontosabb esetekben gyakran úgy, hogy elvonatkoztatnak maguktól a jelenségektől, amelyeket össze kell kapcsolnunk. Carnap (1928) véleménye az, hogy a fő elemek, amelyekből a fogalmakat és általában a gondolkodásban a világot megkonstruáljuk bizonyos érzetek közötti viszonyok (határosság, sorrend, hasonlóság stb.). Az effajta vélekedés nyilvánvalóan szembenáll a Geach (1957: 40) által hangoztatott elképzeléssel, miszerint a fogalmak nem a természet alkotásai, tehát az emberi elme nem felismeri őket, hanem

megalkotja, azaz, az emberi elme maga határozza meg azt a tulajdonság-együttest, amit egy fogalomnak akar tekinteni.

// Having a concept never means being able to recognize some feature we have found in direct experience; the mind *makes* concepts, and this concept-formation and subsequent use of the concepts formed never is a mere recognition or finding. . .

Lehet, hogy az empirista és a geachi álláspont között nincsen olyan áthatolhatatlan szakadék, mint ahogyan az első pillanatban látszik. Erre a kérdésre nem kívánok ennél részletesebben kitérni, különösen azért nem, mivel — mint ahogyan az összefoglalásból reményeim szerint kiderül — szeretném a fogalmat megfosztani attól a már-már mítikus jelentőségtől, amit filozófusok tulajdonítanak neki, és ezért aztán az a probléma, amit Geach feszeget tulajdonképpen nem is a fogalomról szól.

§9. Ebben a bekezdésben elkezdem tárgyalni a szó, fogalom és jelentés közötti lehetséges összefüggéseket. Az első megjegyzések a fogalom szó-faji megjelenítéséről szólnak, ezt követően különféle összetett kifejezéseket vizsgálok, amelyben a *fogalom* illetőleg a *jelentés* kifejezések fordulnak elő. Cook-Wilson (1926: I/107) azt írja, hogy „. . . only nouns are the adequate expressions of concepts; all concepts are qualitatively of the same kind, ie. they are definable in terms of extension and intension.” Jóllehet Cook-Wilson nem a szó jelentésével kapcsolatos problémákról ír, mégis tekinthetjük úgy, hogy az az álláspontja, hogy a szó jelentését nem lehet teljes mértékben azonosnak tekinteni a fogalommal, mivel csak főneveket hozza összefüggésbe a fogalmakkal. Mint látni fogjuk, ez más szerzőknél is előfordul különféle formában. Egyébként, pedig, úgy tűnik, hogy a fogalmat — és nem a jelentést — ruházza fel a közismert fregei tulajdonságokkal, azaz, extenzióval és intenzióval: jelöléssel és értelemmel. Ez azt az álláspontot erősíti — amit ebben az írásban végeredményként szeretnék prezentálni —, hogy a fogalom és jelentés kifejezések alapján véve ugyanarra a jelenségre utalnak.

Sandmann (1979) Bergsonnak tulajdonítja a következő néhány mondatot.¹ Ez a vélemény igen hasonló Cook-Wilsonéhoz, amikor (az ismeretlen szerző) úgy nyilatkozik, hogy

¹ Sandmann állítása szerint ezeket a mondatokat Henri Bergson *Teremtő fejlődés* (*L'Évolution créatrice*) c. művének 166. oldalán találta. Sem az eredeti francia, sem az angol, sem a magyar fordításban sem sikerült ezt a hivatkozást megtalálni, ezért forrásmegjelölés nélkül idézem.

“ our concepts are of a spatial nature in their stability and their mutual limitations, and nouns are in fact spacewords which can be symbolised by circles binding together a certain number of semantic elements. We can point at nouns either directly or metaphorically in the same way as we can point at objects in space, which explains why in many languages the noun is accompanied or grammatically characterised by articles which were originally demonstrative pronouns.

Az idézet szerzője itt a főnevekkel kapcsolatos intuícióinkat fogalmazza meg, amikor a térbeliségről és a lehatároltságról beszél. Fontos eleme a kijelentésének, hogy a főnév tovább bontható szemantikai elemekre („... circles binding together a certain number of semantic elements...”), tehát definiálható a tartalma. A strukturalista szellemű szemantika megkülönböztető jegyes jelentéselemzéséhez hasonlít ez a nézet. Úgy tűnik az idézetből, hogy a fogalom tulajdonképpen taglalt jelentés, azaz sokkal inkább ugyanarról a dolgról van szó mindkét esetben, azaz a fogalom és a szójelentés esetében. Vajon véletlen-e, hogy különböző anyanyelvű szerzők egyaránt a főnévvel kötik össze a fogalmat? A kérdésre egy válasz van, mivel egy hipotézis van a háttérben, de két ellenkező irányból adhatjuk. Ha episztemológiai szempontból kezdjük a vizsgálódást, vélekedhetünk úgy, mint például Hegel (1979), vagy Trendelenburg,² aki azt állítja, hogy „a fogalom a szubsztancia univerzális gondolati megjelenítése”, azaz a fogalom alapvetően a szubsztanciához kapcsolódik, tehát csak szubsztanciáknak van fogalmuk, továbbá, a fogalmak mint nyelvi kifejezések, ha értelmi tartalmuk szerint vesszük őket, tárgyi vagy szubsztanciális jellegűek. Ha ehhez társítjuk a hagyományos logikai megfontolásokon nyugvó nyelvtannak azt a(z implicit) tanítását, hogy a valóság metafizikai és a nyelv szerkezete között alapvető hasonlóság van, akkor azt fogjuk látni, hogy a szubsztancia kategória/fogalom a főnév szófajban fejeződik ki, míg a tulajdonság a melléknévben, a cselekvés az igében stb., és ebben az esetben Bergson(?) és Cook-Wilson álláspontját teljesen koherensnek fogjuk találni. Ha ugyanezt a kérdést nyelvi oldalról közelítjük meg az említett nyelvtani hipotézissel felvértezve, azt fogjuk látni, hogy a szófajok közül a főnevek fejezik ki a fogalmakat, tehát, *ember, szabadság, barnaság, gyorsaság, futás* stb., mivel ezek utalnak szubsztanciákra.

§10. Ebben a bekezdésben nyelvtani szerkezeteket vizsgállok meg, amelyekben a *fogalom* illetve a *jelentés* kifejezések szerepelnek. Először tekint-

² Hivatkozási adatok elvesztek.

sük „*a . . . fogalma*” kifejezést. Nézzük meg, milyen kapcsolatok adnak értelmes szószerkezetet!

a kutya/szabadság/semmi/futás/elemzés/fut/elemez/nagy/öreg/áldatlan/főleg/pedig/hogy/amely fogalma

Ezen a listán jól látható, hogy igazán csak főnevekkel hangzik jólformáltnak és értelmesnek az ‘*a . . . fogalma*’ kifejezés, a lista közepén és végén álló szavakkal (igék, határozószók, kötőszó) pedig jószerivel értelmetlen a szókapcsolat. Nyelvtani szempontból a helyzet azzal magyarázható, hogy a birtokviszonyt kifejező szókapcsolat csak főnevek között lehet jólformált. A birtokviszony kifejezést nyelvtani forma megjelölésére használom, hiszen nyilvánvaló, hogy a szószerkezet első tagjával megjelölt entitás nem birtokolja a második tagot; tartalmilag a grammatikai jelölés azonosító értelmű, azaz, például, az első esetben a *kutya* valamilyen módon ugyanaz mint a *fogalom*: a szószerkezet leszűkíti a *kutya* szó lehetséges jelentéseit a *fogalom* szó értelmére. Mondhatjuk azt is, hogy tulajdonképpen a *kutya* szó jelentése magában foglalja a *fogalom* szó jelentését is, és ezt bontja ki a szószerkezet. Ugyanezt a megfigyelést tehetjük az angolban és a németben is.

*the concept of dog/freedom/nothing/running/analysis/is running/
is analysing/big/old . . .
der Begriff des Hundes/ . . . der Begriff des Meistens . . .*

Heideggeri formátummal és szenvedéllyel, persze, alkothatunk olyan—legalábbis nyelvtanilag—túrhető kifejezéseket, mint a *hogyság*, *pedigség*, *futokság* stb., amelyek megfelelő (filozófiai) szövegösszefüggésben értelmesnek és elfogadhatónak hatnak. (Például, Heidegger után szabadon: „A hogyság hogyol, a pedigség pedig pedigezik” stb.) Ez az elképzelés érdekes szószerkezetek megalkotására sarkallhat, azonban szeretném ennél konzervatívabb mederben tartani a tárgyalást. Ezek a neologizmusok is azt mutatják, hogy egy főnévként azonosítható kifejezés illetőleg szókapcsolat furcsasága és szokatlansága ellenére is elfogadható, legfeljebb értelmezésért kiált.

A hogyság fogalma központi szerepet játszik Quang Phuc Dong filozófiájában.

Hasonló a helyzet, ha összetett szavakat alkotunk:

A *kutyafogalom* bevezetése a cinológiába fellendítette ezt a szakterületet

A *szabadságfogalom* bevezetése a liberalisztikába új távlatokat nyitott

A *főlegfogalom* bevezetése az adverbialológiába újabban megnehezíti a kutatást

A *hogyfogalom* mellőzése a konjunktivisztikában nagy port ver fel mostanában

A németben is hasonló a helyzet, mint a magyarban: összetett szóval is kifejezhető a megcélzott szerkezet (érzésem szerint angolban ez meglehetősen nehézkes):

der Hundebegriff / der Meistensbegriff

Bár az összetett szavak képzése jóval nagyobb szabadságot enged meg a különféle szófajok kombinációjában, mint a genitívuszi szerkezet, mégis az elfogadhatatlan összetételek annak köszönhetik értelmetlenségüket, hogy sem lexikai sem pragmatikai alapon sem lehetséges jelentést alkotni a szavak egyedi jelentésének összetételével a szószerkezet és a mondat kontextusában. Az értelmetlen szerkezetek egyébként arra is felhívhatják újlag az elemző figyelmét, hogy intim kapcsolat *lehet* a nyelvtani szerkezet és az általa kifejezett tartalom között. Ezek a grammatikai megfigyelések első ránézésre azzal vannak összefüggésben, hogy csak olyan jelentésekkel tudunk fogalomra asszociálni (és ez megint csak a fogalom és jelentés szoros összefüggésére utalna), amelyek filozófiai értelemben valamilyen szubsztanciára, azaz nem tulajdonságra, relációra, vagy valami másfajta metafizikai entitásra utalnak. Az európai nyelvekben, tehát azokban amelyeken az általunk ismert filozófiai irányzatokat megfogalmazták, a szubsztancia jelentést általában főnevek fejezik ki; (főnevek más jelentéstípust/kategóriát is kifejezhetnek). Azonban, ha jobban megvizsgáljuk a helyes szerkezeteket, fel kell adnunk ezt a problémamentes álláspontot, hiszen a *futás*, *piros-ság* nyilvánvalóan nem szubsztanciák, mint azt fentebb állítottuk, és az sem biztos, hogy az újonnan megalkotott *hogyság* fogalomnak megfelelő valóságegyüttes, ha sikerül illet lehatárolnunk, szubsztanciára jellemző sajátosságokkal rendelkezik. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a fogalomról, pontosabban annak szubsztancialitásáról nyilatkozó gondolkodókat erősen befolyásolta az a nyelv, amelyen írtak, és amelyekben a fogalomról

csak főnévként lehet beszélni. Vizsgáljuk meg ezekkel a szavakkal alkotott olyan szerkezeteket is, amelyekben a *fogalom* helyett a *jelentés* szó szerepel!

a kutya/szabadság/semmi/futás/elemzés/fut/elemek/nagy/öreg/áldatlan/főleg/pedig/hogy/amely jelentése

Attól függően, hogy milyen mondatkörnyezetben szerepel lesz a szó szerkezet értelmes vagy kevésbé elfogadható. Például,

A 'kutya' jelentése nem más, mint szőrös, ugató, harapós állat

mondat nem túl szerencsés, mivel az *a kutya jelentése* összetételben a *kutya* szó nem az állatra, hanem a 'kutya' szóra referál (márpedig mindenki számára több mint nyilvánvaló, hogy egy szó semmiképpen sem lehet szőrös, ugató állat, pláne nem harapós); tehát jobb volna azt mondani

A *kutya* szó jelentése nem más, mint 'szőrös ugató, harapós állat'

Ez a mondat legfeljebb nyelvfilozófiai szempontból lehet aggályos: miért kellene azonosítani a szó jelentését azzal az entitással, amit leír. A többi szóval alkotott kapcsolat ugyanúgy viselkedik, mint az *a . . . fogalma* szószerkezetben, mivel az *a . . . jelentése* ugyanúgy birtokos szerkezet, amely két főnév viszonyát fejezi ki. Fontos különbség azonban, hogy míg az *a . . . fogalma* közvetlenül magát a jelöltet célozza meg, az *a . . . jelentése* összetétel bizonytalan abban a tekintetben, hogy vajon magát a jelöltet célozza-e meg vagy inkább az adott hangalakú szóról tesz valamilyen állítást. Nyilvánvaló ez a bizonytalanság, mivel *jelentése* csak szavaknak van, tehát

A *kutya* jelentése nem más mint szőrös ugató, harapós állat

mondatot hajlamosak vagyunk úgy értelmezni, hogy a *kutya* hangsor a 'kutya' szót képviseli és nem a szó jelöltjét, bármi is legyen az. Míg, például, *a főleg fogalma* értelmetlen, *a főleg jelentése* kifejezést többnyire úgy értelmezzük, hogy a 'főleg' szó jelentését értjük rajta. Nyilván némi képzelőerővel több-kevesebb sikerrel gyárthatunk olyan mondatokat is, amelyekben *a . . . jelentése* kifejezés közvetlenül a lehetséges referenst célozza meg. Például,

?A kutya jelentése (nem más, mint) a háziak állatbarátsága

A kutya jelentése az, hogy a háziak állatbarátok

Ez viszont átvezet egy másik problémához, amivel nem szeretnék foglalkozni, mivel nem segíti a bevezetőben említett probléma tisztázását: jelöltek és jelölők milyen fajtáival és viszonyával kell számolnunk. Összefoglalásként elmondható, hogy a fogalom szó nominális kapcsolatokban képes értelmes szerkezeteket adni, és ebből — valamint a már hivatkozott hagyományos nyelvtani vélekedésből — adódhat az az álláspont, miszerint a fogalom szubsztanciális természetű.

§11. Vizsgáljuk meg, nyelvileg hogyan fejezhető ki különféle fogalmak és próbáljuk taglalni a szó-fogalom-entitás/(jelölt) viszonyt! Az íróasztalom barna, ami tulajdonság, azaz, a „barna” szóval kapcsolatba hozható fogalom tulajdonságfogalom. Ha a klasszikus elméletet teszem magamévá, akkor azt kell gondolnom, hogy van egy „dolog” az elmémben — ami talán képesség, de lehet, hogy reprezentáció, de akár gondolatnak is nevezhetjük (e lehetőségek egyáltalán nem zárják ki egymást) —, ami megmondja, hogy milyen jelenségek együttállása tartozik egyrészt a „barna szín”, másrészt az „asztal” fogalma alá. Lehet, hogy ennek (azaz az együttállásnak) a formája egy gondolat, amit egyes kutatók valamilyen nyelven kívüli, nyelv előtti jelenségnek gondolnak el, de számomra a gondolat csak úgy képzelhető el, ha nyelvileg is meg van fogalmazva, azaz, ha valamilyen nyelven ki tudom fejezni, vagy kifejtetni, vagy valaki más tudja taglalni, hogy miből is tevődik össze ez az együttállás, (azaz a gondolat alapjául szolgáló jelenségcsoport). (Az esetleges, nyelvi formát nem öltő fogalmakról ennél több mondanivalóm az alábbiakban sem lesz.) Tehát, ezek szerint a „barna színhez”, valamint az „asztalhoz” (azaz, egy bizonyos típusú együttálláshoz, jelenségcsoporthoz) — nem mentális jelenséghez — kapcsolódik egy fogalom, ami viszont mentális, és ami — mint láttuk — szintén összetett, részekre tagolható jelenség (gondolat, reprezentáció stb.), és amely fogalmat, nemcsak a tartalmát, nyelvileg ki tudjuk fejezni. És most jön az egyik fontos kérdés, ami már fentebb is szóba került: vajon egy szó áll rendelkezésünkre, hogy egy fogalmat kifejezzünk, vagy inkább különféle kifejezési lehetőségekkel kell számolnunk. Ha az „egy fogalom—egy szó” megoldás hívei vagyunk, akkor el kell döntenünk, vajon a *barna* melléknév fejezi-e ki a fogalmat, vagy inkább a *barnaság* főnév; az *asztal* esetében ez a probléma nem merül fel, mivel — szerencsére — nincs választásunk. Ebben az esetben az a jelenség szorul magyarázatra, hogy ha egy szócsaládnak csak az egyik szava fejezi ki a fogalmat, akkor a többi szó miben más, azok mit fejeznek ki? Mondhatjuk ugyanis azt, hogy a *barna* szónak fogalma és je-

lentése is van oly módon, hogy a szó jelentése a fogalma, míg a *barnaság*nak csak jelentése van. Ekkor viszont a *barnaság* szó hogyan kapcsolódik ahhoz a jelenségegyütteshez, amit a „barna” fogalomban gondolunk el és amihez nyilvánvalóan köze van? Továbbá, hogyan értelmezzük a „jelentés” kifejezést? Vagy a többkifejezéses megoldás híveiként azt mondjuk, hogy mindkettő egyaránt kifejezi a fogalmat. Tehát a következő mondatban

Az íróasztalom barna

a *barna* melléknév fejezi ki a kérdéses fogalmat, és azon keresztül a valóságos „barna színt”, míg az

A szeme barnasága megbízható jellemre utal

mondatban, viszont, a *barnaság* főnév. Ehhez a szócsaládhoz igék is tartoznak: *barnul*, *barnít*. A hagyományos logikán alapuló nyelvtani spekulációk és szófaji rendszerek az igéket a cselekvés ontológiai kategóriájának kifejezőjeként tartják számon. Ha elfogadjuk a szintaktikai kategória és fogalom azonosságát (mint ahogy, például, a prototípuselmélet követői teszik Margolis & Laurence szerint), akkor azt kell állítanunk a hagyományos grammatikai spekulációknak megfelelően, hogy e két ige jelöltje cselekvés — és nem tulajdonságfogalom — jöllehet a szóalakok morfológiai kapcsolata (melléknév~főnév~ige~ige) mást is sugallhatna. Ha valóban így van, akkor ezek az igék a *barnulás* illetve a *barnítás* specifikus fogalmait valósítják meg, amelyek feltehetőleg az általános cselekvésfogalom alárendeltjei. Ugyanez a spekuláció, azonban, az előbbi példára is igaz kell, hogy legyen. Tehát, a *barna* melléknév jelöltje (amennyiben a vizsgált hipotézis értelmében a szavak és a fogalmak jelölő-jelölt viszonyban állnak) egy alárendelt esete az általános tulajdonságfogalomnak, amelynek egyik alárendeltje a *szín* szó jelöltje. De esetleg kétségeink támadhatnának abban a tekintetben, vajon a *szín* szóval összefüggésbe hozható fogalom nem szubsztanciafogalom-e inkább mint tulajdonságfogalom, mint ahogy abban a tekintetben is, hogy vajon e két ige valóban cselekvésfogalmat jelöl. Tekintsük a következő mondatokat!

Szépen barnulnak a grillcsirkék a sütőben
Szexbombák barnították egész nap a hátukat a szoláriumban

A *barnítás* minden kétséget kizáróan cselekvés (valaki, vagy valami úgy tevékenykedik, hogy a barna szín valamilyen foka álljon elő), míg

a *barnulás* nem az (valakivel, vagy valamivel megtörténik, hogy a barna szín lesz rá jellemző, részben vagy egészben, akarva-akaratlanul). Az, hogy mindkettő igével van kifejezve, legfeljebb csak a kétségeinket erősíti a hagyományos nyelvtani spekulációkkal kapcsolatban: abból, hogy valami morfológiailag és szintaktikailag ige egyáltalán nem következik, hogy cselekvésfogalmat fejez ki. Ugyanígy, mint az előző mondatokból kiderülhetett, a *barnulás* és *barnítás* főnévségük ellenére sem entitásra, vagy szubsztanciára utalnak, mint azt számos grammatikus vélelmezi a hagyományos szemléletre hivatkozva. Viszont a *barna* és *barnaság* szavak azt mutatják, hogy két különböző szintaktikai osztályba sorozott szó ugyanarra a fogalomra utalhat — legalábbis az az intuícióm, hogy mindkét kifejezés tulajdonságra utal. (A tárgyalást tovább bonyolíthatnánk, vagy mélyíthetnénk, ha bevonnánk a *barnállik* és a *barnás* szavakat is.) Továbbá, az eddigi példák arra is mutatnak, hogy ha a *jelentés* kifejezést használjuk a *fogalom* helyett, a spekuláció ugyanúgy elfogadható (vagy elfogadhatatlan), továbbá, problémamentesebb állításokat kapunk, nem mintha a *jelentés* egyértelműbb volna mint a *fogalom*, hanem inkább azért, mert a *jelentés* kapcsán nem feltétlenül kell metafizikai és episztemológiai mélyfúrásokat végezni. Jól érzékelhető, hogy a fenti fejtegetésben állandó elem a különböző szempontok keveredése: hol a fogalomból, hol a szóalakból, hol egy vélelmezett valósággyüttesből, hol pedig a jelentésből indulunk ki. Miből induljunk ki tehát? Mi a jelölt és mi a jelölő? A szó-fogalom perspektívából a szó látszik a jelölőnek, míg a fogalom a jelöltnek. Azonban a fogalom sem az „igazi” dolog, azaz, nem ő az igazi jelölt, végső soron nem érte szól a szó, hanem a fogalom — ha hiszünk szerzőinknek — a valóság megfelelő aspektusának csak — úgy tűnik, néma — jelölője, mivel a szubsztancia, tulajdonság, viszony stb., illetve az ezek alá tartozó specifikus jelenségegyüttesek a jelöltek. Tehát, vannak a valóságnak bizonyos sajátos vonásai, amik egy fogalomba tömörülnek; ebből a szempontból teljesen immateriális, vajon empirista vagy geachi alapon jön-e létre a fogalom —, majd pedig ez a fogalom nyelvi kifejezést nyer egy szóalakban. (A *majd* szó nem időbeli, hanem logikai rendezést jelent, ha valamilyen rendezésre egyáltalán szükség van, de a kifejtéshez mindenképpen szükségesnek látszik.) Ez az elmélkedés addig tartható, amíg be nem vonjuk a vizsgálatba a szavakat. Ha az egymással morfológiai, és tegyük hozzá: szemantikai kapcsolatban álló szavakból indulunk ki, akkor már jóval kacifántosabb a helyzet. Vagy kitarótan ragaszkodunk ahhoz, hogy (1) minden szónak megfelel egy fogalom, tehát a jelölő-jelölt viszonyt kivétel nélkülinek tartjuk. Ebben az esetben, tehát, a szó felől tekintjük a kérdést, és azt kell megmagyarázni, hogy a valóság mely sajátos vonásainak felelnek meg olyan lexikai és grammatikai elemek, illetve kifejezések, mint például, *hogy*, *-ság/ség*, *hovatovább*, *legott*,

leg...bb, fogtok stb. (Ezek a példák észrevétlenül vezethetnek át a fogalom tárgyalásától a grammatikai szerkezetek jelentéséhez. Például, van-e egyáltalán jelentése az egyes nyelvtani funkcióknak, úgy mint alanynak, tárgynak, határozónak stb., és ha igen akkor mi az. Martinet (1960) szerint ugyanis az egyes nyelvtani funkcióknak csakúgy mint a lexikai elemeknek a valóság egyes vonásaival van kapcsolata. Sajnálatos módon ez az elképzelés sincs kidolgozva.) Másképpen, ha az említett nyelvi elemek fogalmak jelölői, amik viszont a valóság egyes sajátosságainak jelölői, akkor a fenti nyelvi kifejezések fogalmaikon keresztül kapcsolódnak, vagy kellene, hogy kapcsolódjanak a nem nyelvi világhoz. És erről a kapcsolatról jó volna valamit tudni. Ha viszont az a véleményünk, hogy (2) a szókincs nagyobb, mint a fogalomkincs, azaz, egy-egy fogalmat több szó fejez(het) ki, akkor a morfológiai és szemantikai kapcsolatban álló szavak fogalmakhoz való viszonyáról kellene koherens állításokat tennünk, azaz, azt kellene értelesen és főleg ellentmondásmentesen taglalni, hogy a különféle szintaktikai és szemantikai tulajdonságokkal rendelkező szavak hogyan kapcsolódnak ugyanahhoz a fogalomhoz, illetőleg egy szócsalád egyes tagjai mely fogalomhoz/fogalmakhoz kapcsolódnak. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha a jelentést is bevonjuk a vizsgálódásba. Ha úgy találjuk, hogy a szókincs és a fogalomkincs egymást lefedi, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy a fogalom a szó jelentése, és ebben az esetben a jelentés, mint szak kifejezés nem végez semmiféle munkát (de bizonyára kapcsolódik hozzá fogalom). De ha a másik álláspontra esküszünk, akkor a jelentést is el kell helyeznünk valahol, hacsak nem vagyunk megátalkodott jelentéstagadók.

§12. Nyelvtani szempontból a fogalom, mint látható a főnevekkel hozható problémamentesen kapcsolatba, még akkor is, ha képzett főnévről van szó. A *kutya* szó nyilvánvalóan szubsztanciát jelent, szubsztanciára referál, pontosabban fogalmazva, a *kutya* szóval megjelölt entitás szubsztancia, és ezért nem meglepő, hogy különféle tulajdonságai vannak (vagy ha így jobban tetszik: tulajdonságokat látunk benne), amelyeket taglalni lehet, és ennek a taglalásnak hagyományosan fogalomelemzés a neve. (Az előző mondat kiválóan példázza, mennyire nehéz elkerülni a kategóriák összezagyválását: a szóról a jelentésre, illetve a referenciára ugrunk, majd a tulajdonságok említése mellett a fogalomra térünk át. . . Így keverednek (más szövegekben is) nyelvi, nyelvtani, mentális és metafizikai kategóriák intuitív főzetté.) A *futott, táncolt* igékhez — a fenti spekulációk értelmében — nem társítunk fogalmakat, nem szubsztanciát fejeznek ki, mégis főnévi alakjukhoz — *futás, tánc* — nem okoz problémát fogalmat (*a futás/tánc fogalma*) és ezzel együtt definíciót társítani, de ennek ellenére — hacsak nem

hiszünk abban, hogy a grammatikai képzés egyben metafizikai képzést is magában foglal a *fut/táncol* igékből képzett főnevek sem szubsztancianevek. A Magyar értelmező kéziszótár szerint (1982 : 1331), például

// *tánc*, fn. **1.** Rendsz. zene v. ének ütemére végzett ritmikus mozgás (mint művészet v. szórakozás) . . .

A MÉK a *tánc* főnevet végső soron egy másik (jelzett) főnévvel definiálja. A *táncol* igének viszont már nincs definíciója, csak különféle kifejezésekben mutatják meg a szó használatát:

// *táncol* tn (és ts) ige **1.** (ts is) (Táncot) jár. . . **2.** (Táncot) ad elő. . . (MÉK: 1332)
fut tn (és ts) ige **1.** Szaporán ugró léptekkel gyorsan halad. . . (MÉK: 442)
futás fn **1.** Az a cselekvés, tény, hogy vki, vmi fut. . . (MÉK: 443)

A *fut* igét egy másik, „jelzett” igével definiálja, a *futás* főnévről pedig megmondja milyen típusú metafizikai entitás az, amit az ige kifejez (cselekvés, tény). Az ige definíciója egyrészt a szó használatát mutatja be szinonim kifejezés segítségével, a nyelvtanilag főnévként kódolt szóról vagy annak tartalmáról.

§13. A fenti fejtegetéseket a következőképpen kívánom lezárni. Véleményem szerint fogalmak, mint önálló, saját jogon létező gondolkodási és/vagy nyelvi elemek nincsenek. Amit fogalomnak szoktak nevezni, az — számomra úgy tűnik — nem más, mint taglalt jelentés, azaz, egy tudományos kontextusban használt szó — többnyire főnév — jelentésének a magyarázata, beleértve ebbe azt is, amikor az eredeti (hétköznapi) jelentéshez képest új elemekkel is bővül a szó tartalma. Különböző szövegekben felbukkan a tudományos és köznapi fogalom megkülönböztetése. Van-e értelme ennek? Ha mindenképpen ragaszkodni akarunk a fogalom szó használatához, akkor annak csak tudományos diskurzusban van értelme, persze csak akkor, ha a fogalomként azonosított szavakat meghatározzuk, azaz, kibontjuk jelentésük pontos tartalmát. Ezek szerint tehát csak tudományos fogalom van, amennyiben a fogalom szót ‘definiált jelentés’ értelemben használjuk. Ez természetesen azt is jelenti, hogy egy tudományos szövegben használt szavaknak csak egy része fogalom is egyben. Ebből az következik, hogy nem sok értelme van azonosítani a fogalmat a szó jelentésével, mivel a fogalom maga nem más mint explikált jelentés. Vagyis arra a kérdésre, hogy vajon a szó jelentése-e a fogalom, azt válaszolom, hogy a fogalom tartalma a vele fonológiailag azonos szó jelentése vagy

annak szűkített vagy bővített változata. Vannak továbbá a fogalom szóval összetételek, amelyeknek szintén nagy fontosságot tulajdonítanak egyes gondolkodók. Így, például, a fogalomelemzés, ami ezek szerint nem más, tehát, mint egy tudományos elmélet számára kitüntetett szó/szavak jelentésének definíciója, illetőleg a definíció elhelyezése az elméletben. A fogalmi gondolkodás kifejezés eszerint az absztrakt gondolkodást jelenti, míg a konceptuális struktúra/séma összetételek nem jelentenek többet, mint koherens gondolkodáson alapuló rendszert vagy rendszeralkotást, amelyben a szavak tudatos jelentéshasználata fontos szerepet kap.

HIVATKOZÁSOK

- Ajdukiewicz, Kazimierz. 1958. *Abriss der Logik*. Berlin: Aufbau Verlag.
- Carnap, Rudolf. 1928. *Der logische Aufbau der Welt*. Leipzig: Felix Meiner Verlag.
- Cook-Wilson, John. 1926. *Statement and Inference*. Oxford: Clarendon Press.
- Geach, Peter. 1957. *Mental Acts*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gellner, Ernest. 2005 [1959]. *Words and Things*. London and New York: Routledge.
- Hartmann, Nicolai. 1972. *Lételméleti vizsgálódások*. Budapest: Gondolat.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1979. *A logika tudománya, I, II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós (ed.). 1982. *Magyar értelmző kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leech, Geoffrey. 1974. *Semantics*. New York: Penguin.
- Margolis, Eric — Stephen Laurence. 2006. Concepts. In: Edward N. Zalta (szerk.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2006 Edition)*. plato.stanford.edu/archives/spr2006/entries/concepts/
- Martinet, André. 1960. Elements of functional syntax. *Word* 16.
- Millikan, Garrett Ruth. 2000. *On Clear and Confused Ideas. An Essay about Substance Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandmann, Manfred. 1979. *Subject and Predicate: A Contribution to the Theory of Syntax*. Heidelberg: Winter.
- Schaff, Adam. 1967. *Bevezetés a szemantikába*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Strawson, Peter Frederick. 1974. *Subject and Predicate in Logic and Grammar*. London: Methuen.
- Vojsvillo, J. K. 1978. *A fogalom*. Budapest: Gondolat.
- Wartofsky, Marx W. 1977. *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai*. Budapest: Gondolat.

Marosán Lajos
marosan.lajos@gmail.com
Eötvös Loránd University
Budapest